

ԳԻՆԸ 1 Դ.

ԴԻՍ
2920

5854

ՍՍՈՄ ԳԻՏՈՒՔ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՖԻԼԻԱԼ

11/13

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԱՎԱԿՆԵՐԻ ՀԵՐՈՍԱԿԱՆ ՍԽԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՀԱՅ

ՀԱՅ

Ա. ՂԱՆԱԼԱՆՑԱՆ

ՀԱՅ ՔԱՋՈՐԴԻՆԵՐ

ԵՄԲԼԵՄԵՆ
Академия Нау
СССР

ՍՍՏ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՖԻԼԻՍՈ
ՖԻԼՈՍՓԻԱ

EB_1943_AKS_898

1943

Յերիա՝ խմբագրությանը ազատ. ՀՈՎՍԵՓ ՕՐԻՆԼՈՒ

Հասցիք՝ Նկարիչ Մ. Ն. ՄՈՒՆԻ

Օրկար գարերի ընթացքում օտարերկրյա
նվաճողների դեմ մղած ազատագրական
պատերազմների բովի մեջ, շատ անվանի
հերոսների—բարձրաստիճան զորավարների
հետ, հայ ժողովուրդը ծնել ու սնել է նաև
անթիվ «անանուն» հերոսներ—շարքային
քաջորդիներ։ Իրենց հայրենիքին ապառնա-
ցող վտանգի ծանր օրերին, ժողովրդի խի-
զախ ու անվեհեր այդ զավակները հանդե-
սն բերել հոգու մեծ արիության, ցույց
են տվել անձնագոհության փայլուն օրի-
նակներ։ Մարտերի վճռական վայրկյան-
ներին արհամարհելով մահը, նրանք նեղ-
վել են պատերազմի ամենապատասխանա-
տու ճակատամասերը, անվախորեն խո-
յացել թշնամու վրա, հաճախ, սեփական
կյանքի գնով, փրկել հայրենիքի անկախու-
թյունը, իրենց մայրերի ու քույրերի պա-
տիվը, ծերերի ու երեխաների կյանքը։

Մատենադարանների դարակներում շար-
ված փոշեպատ մագաղաթներն ու հին գրքե-
րը—սլատմության այդ անխոս վկաները—
այսօր պատմում են մեզ բուն ժողովրդա-
կան այդ հերոսների կյանքի ու գործունեա-
լթյան մասին:

Թերթենք պատմական անցյալի տարե-
գրության էջերը և վերհիշենք մեր հերոսա-
կան նախնիների կատարած սխրագործու-
թյունների առավել ուշագրավ դրվագները¹:

Մեր տոջն է առաջին հայ քաջորդին:
Հայ պետականության հիմնադիր Արտաշես

¹ Ժողովրդական այդ «անանուն» հերոսների մասին
գրավոր տեղեկություններ կարելի է գտնել հայոց
(և ոչ միայն հայոց) հնագույն, միջնադարյան և
նոր շրջանի պատմա-գրական հուշարձաններում: Ճիշտ
է, այդ տեղեկությունները, անվանի հերոսների մա-
սին եղած տասնյակ էջերի համեմատությամբ, ընդ-
հանուր առմամբ, շատ քիչ են ու կցկտուր (այդպես
է եղել հատկապես հնում), սակայն, իրենց բովան-
դակությամբ գրանք չափազանց ուշագրավ են:

Թագավորի դայակի որդին է դա, հերոսա-
կան Գիսակը: Մոտ 2000 տարի է անցել
այն ժամանակներից, երբ ապրել ու կռվել
է նա: Սակայն, նրա կատարած սխրագոր-
ծությունն այսօր էլ հուզում է մեզ: Դա-
րերի խորքից կարծես հնչում է մեր ական-
ջին Գիսակի հաղթական սրի շաչյունը:

Մեր թվականության առաջին դարն է
(53 թ.): Արտաշես (=Տրդատ) Թագավորը,
Սմբատ սպարապետի հետ հայկական զոր-
քերի գլուխն անցած՝ կատաղի կռիվներ է
մղում իր հարազատներին բնաջնջող, հայ-
րենական գահը զավթող, Հայաստանի թշնա-
մի, հռոմեական գործակալ Երվանդի (=
Հրազամիզդ) դեմ: Թշնամու հեծյալները
չըջապատում են Արտաշեսին, նրա գլխին
սկսում է պտտվել մահվան ուրվականը:
Հանկարծ հայոց զորքի միջից առաջ է
նետվում Գիսակը և վտանգի տակ
դնելով իր կյանքը, սկսում է պաշտպանել
Արտաշեսին՝ աջ ու ձախ հարվածելով
թշնամուն: Թևավորված նրա օրինակով,

հայկական բանակն ուժգին գրոհով ձեռք բերեց
է թշնամու օղակը: Կովի թեժ ժամին Նը-
վանդի զինվորներից մեկը սրի հարվածով
թռցնում է Գիսակի գեմքի կեսը: Խիզախ
մարտիկն ընկնում է հերոսի մահով: Սակայն,
նրա մահն ապարդյուն չի անցնում: Նա-
խաձեռնությունն իրենց ձեռքն առած հայ-
կական զորքերը հաջողությամբ շարունա-
կում են առաջախաղացումը և լիովին ջախ-
ջախում թշնամուն¹:

Ահա և երկրորդ հայ քաջորդին. խիզախ
զորավար Վասակ Մամիկոնյանի արժանա-
վոր եղբայր Բագոս զորականը—հայրենիքի
ու ժողովրդի համար գլուխը ետ դրած ան-
վեհեր մի ռազմիկ: Դժվար է առանց խորը
հուզմունքի կարդալ այն մի քանի սեղմ
տողերը, որոնք պատմում են մեզ Բագոսի
անօրինակ անձնագրոհության մասին:

¹ Մովսիսի Խորենացու, Պատմութիւն Հայոց,
Տփլիս, 1913 թ., գիրք Բ., գլուխ ԽԶ, էջ 172, 174,

Հայերին հարկի տակ դնելու նպատակով
4-րդ դարում պարսից Շապուհ արքան ծովա-
փի ափազների չափ շատ իր զորքերով հար-
ձակվում է Հայաստանի վրա: Հայկական
զորքերը Վասակ սպարապետի առաջնորդու-
թյամբ հերոսաբար դիմադրում են պարսից
բանակներին և մեծ ջարդ տալիս նրանց:
Մարտերից մեկում բացառիկ խիզախու-
թյուն է ցույց տալիս Բագոս զորականը:
Նրա զորամասի դեմ հանկարծ ելնում է
թշնամու փղերի ահավոր գունդը: Մարա-
փը պատում է շատերին: Մալվում են
ոմանց ծնկները: Գտնվում են և մարդիկ,
որոնց գլխում սկսում է շարժվել պատե-
րազմի դաշտը լքելու հանցավոր միտքը:
Սակայն, Բագոսը չի սրդողում: Պարսից
փղերի բանակի մեջ նրա աչքին է ընկնում
մեծապես զարդարված մի փիղ: Ենթադրե-
լով, որ դրա վրա նստածն ինքը Շապուհն
է, Բագոսն իսկուշյան ցած է թռչում իր
նժույգից և մերկացրած սրով վազում դեպի
շարժվող հսկան: Մի ակնթարթ, և նա փղի

տակ է: Իր հաղթական բազկի ողջ ուժով
Բագուսը մխուժ է սուրբ Շապուհի փղի փո-
րը: Հսկայական հասակով մեկ գետին է տա-
պալվում ահռելի կենդանին, իր ծանրու-
թյան տակ ճզմելով խիզախ ու անձնազահ
հայ զորականին: Բագոսի համարձակու-
թյունը վարակում է հայոց զորքերին. հա-
խուռն թափով գրոհելով պարսից բանակի
վրա, նրանք կոտորում են թշնամուն մինչև
վերջին մարդը:

Հայ ժողովրդի ռազմական անցյալի պատ-
մության մեջ առանձնակի տեղ է գրավում
Խութեցի Հոփսանի՝ արաբական բռնակա-
լության դեմ հայերի մղած բազմամյա
ազատագրական մարտերի ամենափայլուն
գեմքերից մեկի—հերոսական կերպարը:

Լեռնային Հայաստանի ցրտաշունչ ձմեռ-
ներից մեկն էր: Արաբ հարկահանների
անխնա հարստահարությունները դեմ հայ-

Փառաստի Բիզանդացու, Պատմութիւն Հայոց,
Թիֆլիս, 1912 թ., գլուխ Գ., գլուխ ԻԲ, էջ 212—215

կապան մի քանի գավառներում ծագած ժողովրդական ապստամբություններն արյան մեջ խեղդելուց հետո, Յուսուփ ռաիկանն իր հրոսակներով բանակ էր դրել Մշո դաշտում։ Չմուսն վրա հասնելուն պես բուն մտնող կատաղի արջի նման, նա անհամբեր ապաստում էր գարնան գալուն, որպեսզի նորից հարձակվեր իր որսի վրա, շարունակեք ավերել ու կողոպտել Հայաստանի անհնադանդ ու ըմբոստ մյուս գավառները։ Անհրաժեշտ էր կանխել վերահաս վտանգը, չթողնել թշնամուն տեղից շարժվելու։ Դրան, ամենից ավելի, ընդունակ էին զենքին վարժ ու անվեր լեռնցիք։ Պետք էր միայն կազմակերպել նրանց կամքն ու ուժը և առաջնորդել դեպի մարտ։ Կարևոր ու գովարին այդ գործն իր վրա է վերցնում Խութեցի Հովնանը։ Արագությամբ համախմբելով իր զինված քաջերին, նա լեռնային հեղեղի նման իջնում է Մշո դաշտում բանակ դրած արաբական զորքի վրա, անսակնկալ և ուժեղ հարվածներով ցիր ու

ցան անում թշնամուհ: Յուսուփը փախում
է գիւմում: Հոփլանը կրնկակոխ հետևում
է նրան: Սառած ու սարսափած թշնամին
իրեն նետում է հայկական եկեղեցիներից
մեկը և բարձրանալով վերջինիս գմբեթը,
ձվարում մի անկյունում: Առթեցի քաջերը
հասնում են նրա ետևից և շրջապատում
եկեղեցին: Հոփլանն անձամբ բարձրանում
է գմբեթը և տեղն ու տեղը սրախողխող
անում Յուսուփին: Թշնամու հետ հաշիվը
վերջացնելուց հետո նա բաց է թողնում
գերված ու բանտարկված իր հայրենակից-
ներին և հտ վերադարձնում նրանցից
խլված ավարը: Սասունն ազատվում է իրեն
սպառնացող ավերից ու ավարից¹:

¹ Թ. Արծրունույ Պատմութիւն ասոն Արծրունեաց,
Թիֆլիս, 1917 թ., գլխ. Բ., գլուխ Է, էջ 200—204,
206:

Արաբացի մատենագիրները Հայաստանի մասին,
էջ 122:

Գիտակի, Բագուսի և Հովնաթի արժանավոր հետնորդներին է կիլիկեցի Տիգրանը, հաստատագրուել և ուժեղ մի աշխարհ: Նա այն քաջարի հայ ռազմիկներին է, որոնց ձեռքը երբեք չի դողացել թշնամու վրա սուր բարձրացնելիս:

Սաղաղ ու շինարար կյանքով ապրում էր Կիլիկիայի հայ ժողովուրդը: Թորոս իշխանն արթուն պահակի նման հսկում էր իր հայրենիքի սահմաններին:

Տավրոս լեռան կողմից անսպասելի կերպով հարձակվում են. թաթարները (1107 թ.): Նրանք սկսում են հրով ու արով ավերել հայկական ավաններն ու գյուղերը, խոշտանգել բնակիչներին: Թշնամու արյունոտ հանգեսը, սակայն, երկար չի տևում: Հայկական ժիաջյալ ուժերը, քաջարի զորավարներ Թորոսի ու Վասիլի գլխավորությամբ, շուտով կասեցնում են թաթարների առաջխաղացումը և սկսում են նեղել նրանց: Մինչդեռ թշնամու հրոսակները հրամանատարն աղմուկ-աղաղակով աշխա-

տոււմ էր խրախուսել հայոց զորքերի հան-
կարծակի հարձակումից խուճապահար եղած
իր մարտիկներին, Տիգրանն առյուծի նման
խոյանոււմ է նրա վրա և սրի մի ուժեղ
հարվածով երկու կես անոււմ երկաթե սա-
ղաւարտով ծածկված նրա գլուխը։ Նույն
ակնթարթում նա դետին է տապալում նաև
թաթար հրամանատարի երկու թիկնապա-
հներին, որոնք փորձում էին վրիժառու լի-
նել նրանից։ Տիգրանի դեմ դուրս է գալիս
թաթար զինվորների մի ամբողջ բանակ։
Հայ քաջորդին ուժգին հարվածներով պատ-
ռում է թշնամու ճակատը և վեժ քաջա-
գործություններով շարժվում առաջ, իր
եռնից դեպի հաղթանակ տանելով հայոց
զորքերին¹։

Հայ ժողովուրդը կարող է պարծենալ ոչ
միայն իր հերոս զավակներով, այլև իր
քաջարի զուստրերով, որոնք գիտավոր
աստղի նման երբեմն փայլել ու անցել են

Մ. Զամշեանց—Պատմութիւն Հայոց, հատոր Գ., Վե-
նետիկ, 1786 թ., էջ 28։

նորա պատմական կյանքի երկնակամարի վրայով: Այդպիսի հերոսական հայ կանանցից մեկն է անեցի Այծեմնիկը: Երախտագիտության բռնոն զգացումը լցնում է մարդու սիրտը, երբ կարդում է նորա անձնվեր պայքարի հակիրճ հերոսապատումը:

Անի քաղաքը հայերից ետ խլելու համար, Փաթլուն անունով ամիրան, պարսկական վարձկաններից և մուսուլման հրոսակներից բաղկացած հակայական բանակով 1125 թվին հարձակվում է Անիի վրա: Հայերը փոքրաթիվ ուժերով համառորեն պաշտպանում են քաղաքը և չեն թողնում, որ թշնամին գրավի այն: Մի ամբողջ տարի Անին մնում է պաշարված: Մի կողմից սովը, մյուս կողմից թշնամու անընդհատ կրկնվող կատաղի գրոհները արյունով ու սակորներով են ծածկում չորս կողմը: Պատերազմը գնալով սաստկանում է: Թշնամու զորքերը մոտենում են քաղաքի պարիսպներին: Կռվի ահեղ ժամին Անիի պարիսպների վրա հանկարծ հայտնվում է

Այծեմնիկը: Նա սկսում է կատաղորեն քաղ-
կոծել առաջ ձգտող թշնամուն: Չնայած
կարկտի պես տեղացող նետերի տարափին,
որոնք չարաչար վիրավորում էին նրա
մարմինը, Այծեմնիկը մնում է անդրդվելի:
Արհամարհելով ցամառ ու մահը, նա արագ
շարժումներով հանում է իր մարմնից թշնա-
մու նետերը և նրանցով իսկ խոցում նրան:
Այծեմնիկի արարքը զարմանք է պատճառում
թաթար զինվորներին և մեծ տաղնապ տ-
ռաջացնում նրանց մեջ:

Դարեր անց (1908 թ.) Անիի ավերակ-
ները պեղող հետախույզ-զիտնականները
քաղաքի միջնաբերդում գտան երիտասարդ
կնոջ՝ նիտերով խոցոտված մի գանգ: Հավա-
նորեն հայրենի քաղաքի պաշտպանության
դիրքերում ընկած հայ քաջուհու՝ անեցի
Այծեմնիկի կամ նրա մարտական ընկերու-
հիներից մեկի գանգն էր դա¹:

¹ Սամուէլի Անեցու, Հաւաքմունք ի գրոց պատ-

Հայ ժողովրդի «անանուն» հերոսների շարքում պատվավոր տեղ են գրավում զեյթունցի քաջերը:

Շնորհիվ իր անառիկ դիրքի և բմբուսա ժողովրդի, Ջեյթունն ապրում էր ինքնավար ու կիսանկախ կյանքով: Թուրք բռնակալ էոմեր փաշան 1780 թ. մեծ զորքով գալիս է Հայաստան՝ հարկի տակ դնելու զեյթունցոց: Հավ ծանոթ լինելով նրանց խիզախ ու մարտնչող բնավորությանը, էոմերը չի համարձակվում միանգամից հարձակման անցնելու: Նա գերադասում է պաշարել Ջեյթունը, որպեսզի ստիպի նրան անձնատուր լինելու: Պաշարումը տևում է 7 ամիս: Ջեյթունցիք շարունակում են իրենց համառ դիմադրությունը: Սակայն, շուտով քաղցն ու սովն սկսում են անտանելի դառնալ: Սպառվում է նաև դինամիթերը:

Մատթեոս, Վաղարշապատ, 1893 թ., էջ 126—127:

Հ. Օրբելի—Անույ տվերակները, Վաղարշապատ, 1911 թ., էջ 47—48:

Հանգուգն ու արիասիրտ մի զեյթուն-
ցի, Հակոբ անուհով, որոշում է փրկել իր
հայրենակիցներին: Մուխը վրա հասնելուն
պես նա վերցնում է իր ատրճանակը, ու-
սերին նետում մի խոյի մորթ և չորեք-
թաթ խառնվում էոմերի հոտին: Ոչխարնե-
րի հետ դանդաղորեն առաջ շարժվելով,
Հակոբը հասնում է փաշայի վրանին, ան-
սկատելի թաքնվում մի քարի ետևում և շուն-
չը պահած մնում ամբողջ գիշերը: Լույսը
բացվելուն պես նրա ականջին է հասնում
նամաղի գուրս եկած փաշայի ձայնը: Հեռ-
վից նկատելով էոմերին, Հակոբը ծունկի է
չոքում և ատրճանակի փողն ուզղելով
թշնամու կրծքին, առաջին իսկ գնդակով
գետին է տապալում նրան: Էոմեր փաշայի
անսպասելի սպանությունն իրարանցում է
առաջ բերում նրա զորքերի մեջ: Օգտվելով
առիթից, Հակոբը իր մի քանի ընկերների
հետ՝ սրով, հրացանով ու կացնով զինված՝
հարձակվում է թշնամու վրա և փախուս-

աի մատնուամ նրան: Զեյթունը նորից ազատ
շունչ է քաշում¹:

Ահա և մի ուրիշ զեյթունցի «անանուն» հե-
քաս: Իր հայրենի օջախն ումբակոծող թշնա-
մու թնդանոթաձիգին շարքից հանող քա-
ջարի Մարկոսն է դա:

Թուրք բռնակալ Ազիզ փաշան 40.000-
անոց իր բանակով 1862 թ. ամռանը շրջա-
պատում է լեռնային Զեյթունը: Նա ուզում
էր արյան մեջ խեղդել զեյթունցոց՝ ազատ-
վելու համար անհնազանդ ու ապստամբ
այդ ժողովրդից: Իրենց փոքրաթիվ ուժե-
րով զեյթունցիք արիաքար դիմադրում են
թշնամուն: Արյունահեղ ու կատաղի կռիվ-
ների հրդեհը բռնում է Զեյթունի լեռներն
ու ձորերը: Առանձնապես ուժեղ է լինում
աբևելյան ձորում տեղի ունեցող ճակատա-

¹ Մ. Վարժապետյան—Հուլիկը Զեյթունի, Մարզավան.
1912 թ., էջ 43—48: *

մարտը: Հայերին այստեղ լրջորեն նեղում
է թշնամու թնդանոթը: Անհրաժեշտ էր լռեց-
նել այն, սպանել թնդանոթաձիգին: Այդ
դժվար գործը կամա՛վոր կերպով իր վրա է
վերցնում զեյթունցի Մարկոսը: Քահանան
ամեն կերպ համոզում է նրան հրաժարվել
իր մտքից: Սակայն, Մարկոսը մնում է
անդրդվելի:

«Անժիտ, մեռնելի՞ւ կերթաս», — ասում է
դայրացած քահանան:

«Այո, — պատասխանում է առյուծասիրտ
զեյթունցին, — գիտեմ թե պիտի մեռնիմ,
բայց ուրիշները պիտի ապրեցնեմ»: Այս ասե-
լով՝ նա անհետանում է ձորի մեջ: Մերթ սողա-
լով, մերթ քայլելով՝ Մարկոսն զգուշու-
թյամբ մոտենում է թշնամու թնդանոթաձի-
գին, քաշում հրացանի բլթակը և թավալ-
գրլոր փռում է նրան Ազիզ փաշայի ոտնե-
քի տակ: Նույն վայրկյանին հակառակորդի
գնդակով գետին է ընկնում նաև ինքը:
Սակայն, Մարկոսն արդեն հասել էր իր
նպատակին: Զարհուրելով հայերի աշա-

տեսակնկալ հանդգնությունից և իբր քանակութեամբ կովոյ չերթեղական զորքի պարտությունից, Ազիզ փաշան որոշում է փախուստի գիմել¹:

Հայոց քաջերն աչքի են ընկել ոչ միայն իրենց հայրենի հողի ու հարազատ ժողովրդի պաշտպանության գործում, այլև այն ժամանակ, երբ նրանք իբրև զինվորներ կամ զորավարներ մասնակցել են իրենց բարեկամ ու հարևան ազգությունների կատարած ռազմական արշավներին, նրանց մղած ազատագրական կռիվներին: Հատկապես ուշագրավ են այս տեսակետից ռուս ժողովրդի զենքի հաղթանակներին մասնակցած հայազգի անվանի ու «անանու» հերոսները: Ո՞ւմ հայտնի չեն հայտնի զինեիրալներ Մադաթովի, Լադարևի, Տեր-Ղուկասովի փայլուն անունները: Ռուսական

¹ Գեյքուցի—Զեյթունի տնցյալին ու ներկային, էջ 110:

բանական ունեցել է նաև բազմաթիվ «անա-
նուն» հայ հերոսներ, որոնք իրենց խիզախ
աւ անձնագործ արարքներով փրկել են հա-
զարավոր կյանքեր, դարձել են իրենց ուսա-
կողմայրների հիացմունքի առարկան, ար-
ժանացել հրամանատարության բարձր
պարգևներին:

Ռուսական զենքի հաղթանակներին մաս-
նակցած այդպիսի հայ քաջորդիներից մեկն
է Հարաբաղի Կուսապատ գյուղացի զարգյար
Փունիի (ռակերիչ Հարությունի) որդին՝
Վանի Աթաբեգյանը (հետագայում՝ Վանի
Յուզբաշի): Մեծ են Վանիի մատուցած ծա-
ռայությունները Հարաբաղում գործող ուս-
ական զորքերին: Նա էր, որ 1806 թվին
խիզախությամբ անցնելով պարսից թագա-
ժառանգ Աբաս-Միրզայի հսկայական բա-
նակի միջով, լուր տարավ Գանձակում
գտնվող ուսական զորքին և անձամբ դեպի
Շուշի առաջնորդեց գնդապետ Կարյազինի
զորախումբը՝ այնտեղի բերդում պաշարված
ուսական փոքրաթիվ ուժերին օգնելու հա-

մար: Նա էր, որ հայ հեծյալների մի փոք-
րաթիվ խմբով, ճանապարհին, այնքան մեծ
քաջություններ կատարեց 600 հոգուց
բաղկացած ռուսական զորախմբի վրա հար-
ձակված 10.000-ից ավելի պարսից բանա-
կին դիմադրելու գործում:

1812 թվի ձմռանը Արաս-Միրզան երկ-
րորդ անգամ արշավում է Հարաբադի վրա:
Ջաֆար Ղուլի խանի հրամանատարությամբ
գործող պարսկական հեծելազորը հարձակվում
է Թարթար գետի մոտ գտնվող ռուսական գու-
մարտակի վրա և մեծ կորուստ պատճառում
հրան:

Շուշի բերդից օգնության են ուղարկում
Վանիին: Ճանապարհին հանդիպելով կոտո-
րածից վերադարձող պարսկական զորքին,
Վանին, իր մի բուռ քաջերի հետ, ամրա-
նում է մոտակա Շահ-Բուլաղ բերդում և
մի քանի օր շարունակ հերոսաբար դիմա-
դրում թշնամու հակառակ բանակին:
«Վերջը թնդանոթների հարվածներից բեր-
դի դռները խորտակվում են, պարսից զոր-

քերը կատաղությամբ ներս են թափվում,
բայց մեծ է լինում նրանց զարմանքը,
երբ բերդի մեջ ոչ ոքի չեն գտնում: Վանին
մի օր առաջ իր զորքերը գիշերով դուրս էր
բերել բերդից և լեռների վրայով, սարսա-
փելի բարձրավանդակներից տարել էր հա-
յոց Ֆարուխ կոչված գյուղը:

Բարձր գնահատելով Վանիի ծառայու-
թյունները, ռուսական կառավարությունը
պարգևատրում է նրան ոսկե մեդալով, տա-
լիս է պրապորշչիկի աստիճան և նշանա-
կում ցմահ կենսաթոշակ¹:

—

Ռուսական զենքի զորավիգ մի հայ քա-
ջորդու մասին ևս:

1877 թվի ռուս-թուրքական պատերազ-
մի ծանր օրերն էին: Ռուսների փայլուն
հաղթանակներին հաջորդել էր ռազմական

¹ Բաֆֆի—Նամասյի մելիքությունները. Թիֆլիս,
1882 թ., էջ 285—291.

անհատներու թյուզաններէ մի շրջան: Բայագետի
բերդը, ուր գտնվում էին 1000-ի չափ ուռա
գինվորներ և նույնքան հայ ու այլազգի
կամավորներ, պաշարված էր թուրքական
կանոնավոր զորքի և 20.000-ից ավելի
թուրք, քուրդ խուժանի կողմից: Սոֆա ու
սուրն մպառնում էին բնաջինջ անել բեր-
դապահներին: Փրկության միակ ելքը դրսի
օգնությունն էր: Անհրաժեշտ էր թշնամու
օղակի միջով լուր տանել Բայագետից ոչ
շատ հեռու գտնվող գեներալ Տեր-Ղուկա-
սովին: Մեծ խիզախություն ու անձնազո-
հություն պահանջող այդ ծանր գործը
հանձն է առնում բերդապահ զորքի մեջ
գտնվող մի հայ երիտասարդ՝ Սամսոն Տեր-
Պողոսյանը¹: Մերթ ծառվելով իբրև ծաղ-
րածու, մերթ խենթ ձևանալով, երբեմն մե-
նակ կռվի մտնելով շատերի հետ, հաճախ

¹ Հայ մեծանուն վիպասան Բաֆֆու «Խենթ» վեպի
հերոս Վարդանի նախատիպը (տես՝ «Խենթ», Մոսկ-
վա, 1860 թ., էջ 18):

վտանգի տակ դնելով իր կյանքը, Սամսոնը
ճեղքում է թշնամու հրոսակների հակա-
յական բանակը, հասնում ուսական զոր-
քին, տալիս նամակը Տեղ-Ղուկասովին և
օգնություն բերելով՝ փրկում 2000-ից ա-
վելի պաշարված բերդապահների կյանքը:
Ռուսական բանակի հրամանատարը ջեր-
մորեն համբուրում է հայազգի հերոսի ճա-
կատը և զարդարում նրա կուրծքը Գևորգ-
յան խաչով¹:

—

Բերված դրվագներով չեն սահմանափակ-
վում հայ քաջորդիների կատարած սխրա-
գործությունները: Դրանց թիվն ազաա-
կերպով կարելի է կրկնապատկել ու բազ-
մապատկել: Հայ ժողովրդի բազմադարյան
կյանքում տեղի ունեցած ազատագրական
յուրաքանչյուր պատերազմ, պաշտպանա-
կան ամեն մի կռիվ ստեղծել է նման բազ-

¹ «Սուրհանդակ» օրաթերթ, № 15, 1911 թ. Թիֆլիս:

մաթիվ «Անանուհ» հերոսներ: Սակայն,
նշված փոքրաթիվ օրինակներն էլ բավա-
կան են հայ քաջորդիների ընդհանուր բնու-
թագիրը տալու համար: Դրանք, մեծ մա-
սամբ, ժողովրդի ծոցից դուրս եկած մար-
դիկ են, կորուվի ու ջլապինդ ռազմիկներ,
խիզախ ու անվեհեր, համարձակ ու արի
անձնավորություններ: «Անանուհ» այդ
հերոսների ամենակարևոր հատկությունը,
սակայն, նրանց ներքնաբուխ ու խորը
հայրենասիրությունն է, բուն ատելու-
թյունն իրենց հայրենիքի ու ժողովրդի
թշնամիների նկատմամբ: Իրենց անհատա-
կան ու հասարակական բոլոր հատկություն-
ներով հայ քաջորդիներն իրենց ծնող ու
անող ժողովրդի հարազատ զավակներն են,
նրա կենդանի մասնիկները: Արևի ճառա-
գայթների նման, որոնք կրում են իրենց
մեջ արեգակի կենսատու լույսն ու ջերմու-
թյունը, հայ քաջորդիները մարմնավորում
են մեր ժողովրդի լավագույն հատկություն-
ները, նրա ազատասիրական ոգին ու հերո-

սակա՛ն քնավորությա՛նը: Նրա՛նք են, որ
սեփական կյա՛նքի գնով իրականացրել են
հայ ժողովրդի առաջանդավոր զորավարների
կողմից մտածված աղատագրական պատե-
րազմների խիզախ ու համարձակ ծրագրերը:
Նրանց հերոսական ուսերի վրա է բարձ-
րացել այդ զորավարների հռչակի ու փառ-
քի մարմարե արձանը:

Գերմանական զավթիչների դեմ մղվող
այսօրվա Հայրենական մեծ պատերազմին,
քաղմաթիվ բարձրաստիճա՛ն հայ զորավար-
ների ու հրամանատարների հետ, մասնակե-
ցում են նաև մեր ժողովրդի հազարավոր
շարքային քաջորդիները: Իրենց հերոսա-
կան նախնիների՝ Բագուսի, Հովնանի և
մյուսների նման, նրանք պատերազմի գաշ-
տում աչքի են ընկնում մեծ քաջությամբ
ու արիությամբ, ցույց են տալիս խիզա-
խության ու անձնազոհության անմեռ օրի-
նակներ: Ժամանակակից հայ քաջորդիների
հերոսությունների առջև երբեմն գու՛նատա-

վում ու խամրում են նրանց նախնիներին
ամենափայլուն սխրագործություններն ան-
գամ: Եվ դա հասկանալի ու բնական է:
Եթե անցյալում նրանք կովում էին միայն
իրենց ազգակիցների ազատության, հաճախ
էլ միայն իրենց գավառի ու նրա բնակիչ-
ների կյանքի փրկության համար, այժմ
նրանց հետնորդներին դեպի մարտ է մղում
Սովետական լայնածավալ հայրենիքը, այն-
տեղ գոյություն ունեցող նվիրական կար-
գերը, Սովետական մեծ ժողովրդի անսահ-
ման սերը... Բոլորովին այլ է այսօր նաև
հայ քաջորդիների ճակատագիրը: Նրանք
այլևս հին «անանուն» հերոսները չեն,
որոնցից շատերի մասին հիշողություն իսկ չի
մնացել պատմության մեջ: Նրանք այժմ
լավ հայտնի են ոչ միայն իրենց հայրենա-
կիցներին, այլև Սովետական Միության
մյուս բոլոր ազգություններին: Նրանց մա-
սին հիմա գրում են թե հայ զրոգներն ու
լրագրողները և թե ուսաներն ու ուկրաի-
նացիք, ուզբեկներն ու օսերը: Նրանց կա-

տարած սխրագործությունների մասին կար-
դում ու լսում է ողջ աշխարհը:

Իբրև օրինակ հիշենք 1942 թ. հոկտեմ-
բերի 2-ին Հայրենական պատերազմի ռազ-
մաճակատներից մեկում հերոսի մահով ըն-
կած շարքային մարտիկ, դարաբաղցի՝ սակ-
քավոր Մեսրոբ Հազարյանին:

Թշնամին պատրաստվում էր գրոհել մեր
գործերի դասավորության վրա: Անհրաժեշտ
էր շտապ պայթեցնել նրա ճանապարհին
ընկած կամուրջը: Կարևոր այդ գործը կա-
մավոր կերպով հանձն է առնում Մեսրո-
բը և անմիջապես գործի անցնում: Արդեն
ամեն ինչ պատրաստ է. սակայն պայթյունն
ռշանում է՝ ականին միացված լարի եր-
կարության պատճառով: Հերոսի սիրտը
չի համբերում. իսկ եթե հանկարծ թշնա-
մին կանխի պայթյունը և արագ անցնի գե-
տի այս կողմը... պետք է արագացնել գոր-
ծը, ինչ գնով էլ լինի կարճացնել դեպի
ակունք տանող կրակի լարը... և դա պետք
է անի ինքը: Մի պահ, և հանկարծ պայ-

Թոււմ է ականը՝ կամուրջի հետ հօդա ցնդեց-
նելով նաև խիզախ մարտիկին: Թշնամու
ճանապարհը փակված է:

Հուզիչ է այն երկտող-նամակը, որ գրել է
Մեսրոբ Ղազարյանը մահվանից մի քանի
վայրկյան առաջ և փակելով իր ճամբորդա-
կան ջրամանի մեջ՝ նետել գետը. «Մնաք
բարով, իմ արեւային հայրենիք, իմ ծնող-
ներ, իմ մարտական ընկերներ. այլևս եր-
բեք ձեզ չեմ տեսնելու: Կարճացրի շնուրը
և իմ կյանքի թելը: Չեմ ափսոսում, ըն-
կերներ: Հաղթանակը մերը կլինի. հիշեք
ձեր ընկեր Մեսրոբ Ղազարովին» («Սովե-
տական Հայաստան», 1942 թ., № 275):

Եթե Մեսրոբ Ղազարյանն իր այդ անձ-
նուրաց արարքը կատարած լիներ անցյա-
լում, այն կիմանային նրա զինակիցները.
այդ մասին կլսեին գուցե նրա հայրենակից-
ները. թերևս նրա անունը մտներ նաև ժա-
մանակակից որևէ գրական հուշարձանի մեջ,
բայց ոչ ավելին... Մինչդեռ՝ Ղազարյանի
անունն ու անմահ սխրագործությունն

այսօր հայտնի է Սովետական Մեծ Միութ-
թյան բոլոր քաղաքացիներին, նրա մասին
ի լուր աշխարհի հայտնեց Սովետական
Ինֆորմբյուրոն 1942 թ. հոկտեմբերի 4-ի
իբ հաղորդագրության մեջ:

Ահա թե ովքեր են եղել հայ քաջորդիներն
անցյալում:

Ահա թե ովքեր են նրանց արժանագույն
հետնորդներն այսօր:

Армянский филиал Академии Наук СССР

Боевые подвиги сынов Армени

А. Гашалаян

АРМЯНСКИЕ ХРАБРЕЦЫ

(На армянском яз.)

Изд. Армфан .

Ереван, 1948

ՎՃ 00397, պատ. №10, տիրաժ 4000, 2 տպագր.
մամուլ, մամուլում 19200 տառանիշ: Ստորագրված
է տպելու 6 փետրվարի 1943 թ.:

ԼՃԿ-ի Գիտա-մանկավարժական տպ., Արտվյան, 104.

